

Péntek Orsolya

Mars jegyében

Fejezetek egy készülő Pécs-regényből

1. SZERB MEGSZÁLLÁS

A kivégzőosztag előtt újra eszébe jutott, hogy még akkor sem akarták elhinni ezt az egészszet, amikor már évek óta benne voltak. Voltaképp alig volt szünet a kettő között. Egybefolyt.

Addigra már csak fel-felvillantak a gondolatok benne, semmiből semmi nem következett, vonultak a felismerések és emléktöredékek a tudatában, akár az égen a felhők, át- meg átalakulva valami mássá, mielőtt határozott formája lett volna bármelyiknek.

Kivezették. Végre látta az eget. Szép, őszi nap volt. Az elején elhatározta, hogy nem gondol a családjára. Akárhányszor eszébe jutottak, rákényszerítette magát, hogy felidézze a Duna-deltát, elmerült a képzelt látvány részleteiben, a víz sötét örvénylésében és az ég végtelenjében. Az elmúlt fél évben akárhányszor eszébe jutott a felesége vagy valamilyik fia, vagy anyja, esetleg dédanyja, aki oly sokáig élt, hogy még elbúcsúztatta a kivonuló szerbeket is 1921 nyarán, elmosta őket a delta áramlataival.

Egyszer járt ott, még gyerekkorában. Az apja vitte el, üzletelni indult oda, és Milan emlékezett, hogy mindenhol megértették magukat szerbül.

Az ő fiainak kemény életük lesz. Jó, hogy fiú mindhárom – ez volt az utolsó gondolata, mielőtt bizonyossá lett, hogy meghal. Aztán jött a víz, a sötét örvénylés, amelyet most olyan élesen látott, mintha nem is a börtönudvar volna előtte, hanem a Duna.

Az idő kitágult, mint az ég. Félt, hogy a legvégén omlik össze. Jobb lett volna, ha már megtörtént volna. Ha a ragyás képű, aki kivezette, lelövi, mielőtt felakasztják. Vagy ha nem az, a mellette álló, a lapos képű, alacsony homlokú figura, aki fel sem fogja, hogy gyilkol.

Hányadszor látja, hogy az emberek minden kételety nélkül cselekszenek valaminek a nevében, amit nem értenek?

A lapos képű foglárt vizsgálta. Unatkozni látzott. Ennek az embernek a gyilkolás a munkája, úgy, ahogy neki egyszer régen az volt a munkája, hogy hivatalba jár. Utána hazamegy, vacsorázik.

Az ég kékje ragyogott felette. Hamarosan ott lesz a lelke. Ha van lelke. Márpedig valaminek lennie kell, ami értelmet ad ennek az egésznek. Ha nem az ő saját életének, hát általában a létnek. Értelem nélküli lét mégsem képzelhető.

De volt neki valaha élete? A gyerekkorára es arra, hogy aztán jogot tanult, emlékezett ugyan, de csak halványan. A háború, ami arra következett, elnyomott minden előtte lévő emléket. Az első háborúban nem élt senki, akit a frontra vittek. Legfeljebb túlélt.

Ha nem lövik meg, ő sem éli túl. Amikor eltalálták a kezét, alig érezte. Azt hitte, csak megütötte a golyó, mégis, amikor fel akarta emelni a karját, hogy megnézze, mi történt, nem tudta mozdítani.

– A fél kezem. Ez az ára. Ez az ára az életnek – ezt ismételte, és nevetett, ahogy ment két szanitéc közt a maga lábán, körülötte égett a föld és égott az ég, és ott gyalogolt, kacagott, a mellette jobbról haladó katonát is elkapta valami tüsszögésszerű netvetgélés, körülöttük röpködtek a lövedékek.

Isten küldte a golyót a pokolba, neki – gondolta, amíg kivették a golyót, és ráharaptatták egy fadarabra, feleslegesen, mert semmit nem érzett. Aztán kórházba küldték. Feküdt azok közt, akiknek nem maradt lábuk, arcuk vagy épp egyik sem. Nézte a kezét, amely immár nem tartozott hozzá, és feküdt, a másik karját a feje alá téve. A kórház plafonján újra és újra látta a tüzet, orrában ott volt a földszag, nem tudta kimosni se teával, se szesszel.

Akkor hazaküldték. Téblábolt a városban. Apja azokban a napokban halt meg, mintha bevárta volna, hogy a helyére álljon. Anyja megöszült. Öccse komoly, szemüveges arca hiányzott, senki se tudta, hol van, utoljára hónapokkal azelőtt írt.

Annak a délutánnak a józan, napfényes csendje, amikor bemerészkedett apja dolgozószobájába, és az íróasztalhoz ült, sokáig kísérte. Ült, simogatta az asztal lapját. Nemcsak az apjától búcsúzott. Mindentől, ami volt és attól is, ami lehetett volna. Már előtte nyilvánvaló volt, hogy az üzlet az öccsére vár. Milan nem akart kereskedni, szesszel végképp nem. Jogász sem akart lenni, de mi lehetett volna.

– Olvasásból nem élünk meg – mondogatta az apja, ha rajta kapta egy regénnyel, ha meg vers volt a kezében, egyenesen kinevette.

Bezzeg Darko. Az már tizenegy évesen beült az irodába, és ment mindenhová az apjával. Született kereskedő volt. Született alkusz – gondolta Milan egy kis megvetéssel.

Amikor a szerbek kivonultak, és csontosodni kezdtek az új határok a szétvágott birodalom testén ejtett sebek alatt, Darko azonnal döntött.

– Apa idejében nem voltak határok. Most vannak. És én nem tudok és nem akarok ennyi határon át szállítani. Nem éri meg. Belgrádba viszem a céget.

Az öccse magas, szemüveges alakja mögött húga állt karcsún, feketén. Ők ketten mindig is egyek voltak.

Milan, az elsőszülött volt a kívülálló. A másik fajta. Dédanyja szeme fénye. Az, aki előtt elhallgattak, ha a sarokban sutyorogtak. Akit kinevettek, amikor kibontotta az általuk ajándékként becsomagolt döglött egeret, és aki nem kergette őket a hülye tréfáért. Odavetette a döglött macskának, az megszimatoalta, majd felkapta, és elrohant vele. Akit kinevettek a könyvei miatt. Egy idő után szerbeknek hívta őket, az öccsét, Darkót meg a húgát, Milenát, ám furcsamód, amikor ők szerbek lettek, Milan meg magyar, mintha csak ennyi lett volna a feladat: eldönteni, ki micsoda, elkezdett szövődni köztük az, ami közös. Milanból a város előtt a szerb legnagyobb fia lett, Darkóból meg Milenából meg a szép-asszony kisfia és lánya.

Amikor közölték, hogy elmennek, anyjuk összeszorított szájjal ült az asztalfőn, apjuk egykori helyén. Milan a vállára tette a kezét.

– Én itt maradok, anya.

Az öccsére nézett. Minden úgy volt, ahogy megbeszéltek. Milena lehajtott fejjel állt. Szép volt. Szűk volt neki Pécs. És hamar szűk lett neki Belgrád is, Egyiptomba ment aztán férjhez, és Milan sokszor újraolvasta az utolsó levelet, amit a háború után kapott tőle, és amelyben Milena finoman céloz rá, hogy elférne a villájukban akár két vagy több család is.

De mit csináltak volna ők, az ő családja Egyiptomban.

Milena és Darko – Milan úgy hitte –, a világon bárhol otthon tudnak lenni. Aki többféle, bárhol meggyökerezik, mindegy, milyen a talaj. A képesség benne is megvolt – de akárhányszor eszébe jutott Belgrád vagy Amerika, ahol a legendás dédapja eltűnt, akinek kardját és csákóját még ő is látta dédanyja padlásán, dac támadt benne.

– Ti fogtok elmenni – morogta a foga között a szerbek alatt, a németek alatt, az oroszok és

a kommunisták alatt is, mintha ima lenne, amit ki tudja már, hogy hány generáció óta ismételnék a városban, talán a török alatt kezdték.

Nem tudta, hogy apja ortodox istenének címe, anyja katolikus istenének vagy a Monarchia istenének, aki 1918 óta alussza álmát, és akit, gondolta Milan, föl kellene végre kelteni.

Márpedig előbb vagy utóbb ti fogtok elmenni – mondta most is magában, és nézte az udvart a felállított akasztófákkal.

Huszonegy éves volt, amikor öccse és húga elment. Akkor még egy másik ember volt. Nem az, aki itt áll a szűk börtönudvaron a többiek között, és vár. Nem tudta már összerakni azt, aki anyja mögött állt Pécssett a szalonban, azt, aki a zsidó kisfiút magával vitte Mohácsra 1944-ben, meg azt, aki arra vár, hogy felakasszák. Egyik se ő.

Pedig mindegyik ő. Látta magát kívülről. Öreg ronc volt, noha nem volt még hatvanéves. Az apja üzletfelei, a kocsmárosok néztek ki így, akik maguk is ittak.

A mocskos nadrágja és hogy bűdös, zavarta. Persze, aztán majd felakasztják. De legalább engedték volna megmosdani előtte.

Átsuhant az agyán, hogy miért kímélte meg a jó isten az életét akkor, ha egy börtönudvaron végzi. Akkor már miért nem volt neki mindegy.

A fiaim miatt – sejtett fel benne, de egyszerre hihetetlennek tűnt neki, hogy az isten az ő fiaival törődjön. Egyáltalán, hogy az isten törődjön bárkivel is. Ha törődött volna, nem lettek volna háborúk, táborok és én nem lennék itt. Ha az isten isten lenne, és nem demiurgosz – jutott az eszébe, majd előbb a könyvtárban töltött évek merültek fel benne, aztán a szerb katona arca a villamosról.

Most úgy hitte, mégiscsak abban a pillanatban kezdődött ez az egész, ott, a villamoson. Az a folyamat, aminek a végén itt áll rongyosan, mocskosan egy börtönudvaron, ő, Aleksandar Popović szerb italnagykereskedő fia, a pécsi városháza egykori tisztviselője, a MÁV későbbi alkalmazottja.

1921-ben az épen maradt karjával lefogta egy férfi kezét, aki a pécsi villamoson meg akart ütni egy szerb tisztet. Az ember nem veti le csak úgy a katonaságot, mint a zubbonyt. Rajta marad éjjelnappal, talán örökké. Tisztet, akármilyen is, nem ütünk meg. Legfeljebb leszúrunk a harctéren. Leöljük. De nem ütjük meg.

Ösztönösen fogta le az idős férfi kezét.

– Vegyen jegyet. Most azonnal vegyen jegyet, mint mindenki más – kiabált rá az öreg a szerbre, vörös volt az arca a tehetetlenségtől és az indulattól. Az utasok közül volt, aki morgott, más úgy tett, mint aki nincs jelen.

A szerb, egy magas, jóvágású férfi, elmosolyodott.
– Maguk nem mondják meg, hogy mit csinálók. Visszavettük a várost maguktól. Maguk innen el fognak tűnni – közölte kifogástalan magyarsággal, majd meghajolt, és leült.

Az idős úr akkor pattant fel, hogy arcon üsse, de Milan lefogta.

A szerb gúnyosan rájuk nézett. A kalauz egyik lábáról a másikra állt. Ha nem indítja el a szerelvényt, az egész napi menetrend felborul. Ha elindítja, ki tudja, mi lesz.

– Ha ezt a várost a magáénak tekinti, akkor ne rabolja ki. Jelenleg a szerb fennhatóságot károsítja meg – mondta Milan a tisztnek szerbül. Az felállt, és odavetett valami pénzt a kalauznak, majd félre-söpörte a visszajárót.

Pattanásig feszült idegekkel nézték egymást, végül a szerb visszaült.

Akkor ő is leült. Ki-kipillantott az ablakon, mintha nem történt volna semmi, és csak egy utas lenne, aki a pályaudvar felől a hivatalba tart.

Előző nap elkísérte Milan Glibonjskit, aki újságírónak mondta magát, és aki a bizalmatlanság és a bizalmaskodás különös keverékével fordult hozzá, minduntalan emlékeztetve rá, hogy azonos a keresztnevük.

– Szerb név – ismételtette öntelten, mintha ez, hogy egy név szerb, valamiféle érdem lenne, vagy igazolás.

Meg akarta találni a délszlávokat. A falvakban ellenséges, sűrű csönd fogadta őket. Az egyik helyen a pap végre hozzászólt a maga nyelvén Glibonjskihoz, de csak annyit mondott, hagyják őket végre békében.

– Maguknak, uraknak nincs jobb dolguk, mint hogy minket egyszer magyarnak, egyszer szerbnek, egyszer németnek lenni kötelezzenek? Az asszonyok férfi nélkül maradtak, a férfiak kar és láb nélkül maradtak, a gyerekeknek nincs cipőjük. Engem nem érdekel, melyik nyelven imádkoznak!

A pap szinte ordított. Előhozta a régi könyveket, ahogy Glibonjski parancsolta, és fölējük hajolva látták, hogy végig vannak írva az anyakönyvek szláv nevekkkel.

– Ezek magának magyarok? – kiáltott fel Glibonjski diadallal.

– Ezek már meghaltak, jóember. A mostaniak már magyarok – válaszolt a pap, hozzátéve, hogy ő maga, ha mindenáron tudni akarja az úr, sokac. Se nem szerb, se nem horvát. Glibonjski felírt valamit a magánál hordott papiroskötegre. Milan belepillantott. Olvashatatlan volt.

Nem álltak velük szóba a kocsmában. Félrehúzódtak, elcsöndesedtek. Ha Glibonjski kérdezett va-

lamit, lassan, pár szóban válaszoltak, mintha adószedő volna. Hazudtak is, ebben biztos volt.

Hivatalból kísérte el. Na meg, valóban a neve miatt. Neki nehéz lett volna azt állítania, hogy nem délszláv, akármit jelentett is ez. Nehéz lett volna letagadnia Petart is, aki távoli unokatestvére volt. Igaz, egy ideje nem álltak szóba egymással. Infantilisnek gondolta és ostobának, D’Annunzio gyöngye epigonjának, pedig akkor még nem is lehetett sejteni, mi lesz ebből. Végző soron Petar Dobrović, aki külön országot óhajtott alapítani a káoszban, nem volt úriember. Művész volt, és ezzel elmondtuk mindent.

Akkor, amikor Glibonjskival járta a határt, Petar még nem volt sokkal több, mint egy kótyagos festő; ült a magához hasonló éhenkórászokkal a kávéházban, és egy másik világot álmodtak.

Amikor augusztus 14-én Petar Dobrović Linder Béla társaságában kiállt a Városháza teraszára, hogy beszédet mondjon, és biztatta a tömeget, hogy éltsék a Baranya–bajai Szerb–Magyar Köztársaságot, majd a szívére tette a kezét, a tömeg pedig azt visszhangozta, hogy legyen ő az elnök, Milan el-somfordált. Egészen a Szigeti külvárosig sétált, ott leült magában egy faldarabra.

– Petar, mi történik velünk? – kérdezte magában tanácstalanul. Sült bolondnak látta az unokabátyját. Idegen embernek, aki búcsú nélkül tűnt el egy hét múlva a városból. Soha többé nem beszéltek.

Az is igaz, hogy a kérészetű köztársaság nem tűnt feltétlenül nagyobb bolondságnak, mint az ő szerb megszállásuk, aztán a döntés Trianonban, előtte Károlyiék meg a vörösök ribilliója, vagy az, hogy a császár és vele Bécs a távolba tűnt, és Ausztria vagy Csehország idegen országgá lett. Mostanáig, ha nem szerették is egymást, valahogy megfértek. Mostantól nem férhettek meg, de mit csinálnak azok, akik olyanok, mint ő vagy Petar? Mit csináljon, akinek a karja, a lába vagy a feje átlóg az új határokon? Mit csináljon, aki nem egyvalami? Mert ha eddig Darko ellenében inkább magyar volt, most kezdett azért szerb is lenni. De hogy egy nevetséges kis államban legyen az, aki? Egy, a térképen sohasem lévő, a Monarchiából leszakított csücsökben, két tűz közt, két gyűlölet közt, katonaság nélkül, valódi akarat nélkül? Ki vezetné ezt? Petar, aki nem kel fel dél előtt? Papírkirály, papír-trónuson, mint a bábszínházban?

Hányszor összeütközött ezekkel. A Petar-féle bolondokkal meg a Glibonjski-félékkel, a folyókiegyenesítőkkal, a világrendezőkkel, azokkal, akik szerint, ha minden máshogyan lesz, akkor minden jó lesz. Akkor is jó lesz, ha valakik belepusztulnak. A magyarok. A szlávok. A zsidók. Az osztályellen-ség. A város. Hányszor összeütközött ezekkel, amíg

azt hitte, hogy befolyása van a dolgokra. Aztán megértette, hogy nincs. Az ő idejük volt az, amelyben élnie kellett.

Nézte Glibonjski hol átszellemült, hol csalódott, hol hamis arcát, próbálta megérteni, mi mozgatja; miért fontos neki ennyire és személyesen, hogy bizonyítsa: Baranya délszláv, és csak délszláv, amit a magyarok elbitoroltak.

Aztán beléhasított, hogy mégiscsak igazságtalan. Emlékeztette magát a piros-fehér-zöld színekbe öltözött parádéokra, a kortesbeszédre, meg arra, hogy egy idős nagynénje elsírta magát, amikor nem járhatott többé a horvát nyelvű misére. Mindegy volt neki, hogy az a mise katolikus. A saját nyelvén akarta hallgatni a papot. De beszüntették a horvát misét Pécsen. Csak magyarul lehetett hinni.

Mindaz, ami a glibonjskik nélkül még egyértelmű volt és tiszta, összezavarodott és bepiszkolódott, és amikor állt a szerb újságíró mögött, és a falusiakra nézett, akiknek csupa „vicsre” végződött a neve, mégis mindegy volt nekik, hogy kicsodák, megérezte, hogy mi jön, akárha megnyílt volna előtte egy pillanatra az idő függőnye.

Csöndesen ült a hivatalban, amikor a császár arcképét levették a falról, és ugyanilyen csöndesen ült évekkal később, amikor a vörös csillagos címet feltek.

Amíg vissza nem teszik a császárt, nem csak itt, de Pesten és Zágrábban és Prágában sem lesz semmi sem rendben – gondolta magában, de az arcán nem látszott semmi, csak az 1920 óta gyakorolt közöny.

A degenerált, kissé vízfejű, idealizált, egészségesre pingált orcájú uralkodó képe, amelynek sarkáról lejött a festék, az utolsó kapaszkodó volt az örvényben, amely elnyelte a világot.

Halványan emlékezett rá, hogy egyszer régen a király járt a városban. Anyja leeresztette a hímzést az ölébe, amikor rákérdezett. Összezavarta már a dolgokat.

– A Zsolnayakhoz ment. Meg a pezsgőgyárba. Olyan pezsgőt rendelt aztán apád. Azt mondta, ami a királynak kell, az kell majd aztán a polgároknak is nemsokára. Kocsin mentek, de egy kocsi rosszul hajtott ki, bele a tömegbe. Apád nem engedett ki titeket akkor délután, mintha megérezte volna, hogy veszélyes lesz. Nagypád mérges volt apádra, hogy így nem látjátok az ő királyát. Apád azt mondta, nem baj – az anyja elhallgatott, végül csak kimondta –, nem baj, majd megnézitek Sándor királyt. A szerb királyt – tette hozzá kis idő múlva.

Kezét az ölébe ejtve ült, maga elé meredt. Átnézett a régi világba. Milan, most, hogy az anyja elmesélte, fel tudta idézni azt a délutánt.

– Apa és nagypapa összevitakoztak. És én eléjük álltam, hogy mutatok valamit.

Anyja szeme könnyes volt, amikor rábólintott, hogy úgy volt. Milan odaült mellé. Anyja újra felvette a hímzést, ő rágyújtott.

Amikor elvették az országot Trianonban, anyja némán, falfehéren állt, hátát a falnak támasztva, és ő nem tudott neki mit mondani. Magyar volt, anyja révén, de addigra nem maradtak szavaik. Az ország kétharmada idegenekhez került, és ha Pécsről messze volt is a színmagyar Székelyföld vagy a Felvidék városai, attól még fájt. De a Délvidékről, arról egyikük sem szólt. Arról meg halott apja miatt nem volt mit mondani.

Mégis: azt, hogy ő máshogy szerb, mint mások, teljesen Glibonjski miatt értette meg. Azt meg, hogy máshogy is magyar, a magyar urak miatt.

Aztán megértette a többit is.

A szerbek alatt sorra tűntek el a városházáról a kollégái.

Egyre-másra rúgták ki a magyar nevéket, akik közül néhány eltorzult arccal, gyűlölettel teli tekintettel nézett rá, amikor összepakolt. Az öreg Papp, akinek pár hónap hiányzott a nyugdíjhoz, reszkető kézzel pakolt, rá-rásandított, mintha mondani akarna valamit.

– Nem gondoltam, hogy maga is közéjük tartozik – nyögte ki végül.

Régebben, még előtte, sokszor elüldögéltek egy sör mellett a Nádor teraszán. Papp bácsi egyszer megpofozott egy utcagyereket a hivatal előtt, mert gúnydalban mocskolta a szerbeket a háború elején. – Nem tartozom közéjük – válaszolta.

Papp végigmérte, mintha mondani akart volna még valamit, aztán mégis kezét fogott vele, mielőtt kilépett az ajtón. Négy fia volt, a két nagyobb elesett a fronton.

Amikor kihallgatást kért a város új vezetésénél, azok szembe röhögtek. Ki akarta járni, hogy engedjék át a nyersanyagot a Zsolnay-gyárig a határzáron. Állt minden, pedig a gyárnak, akárkié a város, mennie kell. Újabb és újabb beadványokat írtak vele, két nyelven, megírta valamennyit, majd elsüllyesztették valamelyik fiókban. Amikor számon kérte őket, az arcába vágta, hogy foglalkozzon a saját ügyeivel.

– Azzal foglalkozom. a város ügyeivel és a gyári munkások, köztük a svábok és a délszlávok megélhetésével, ami az én ügyem is – mondta azzal a konok, szívós makacssággal, amit a Monarchia utolsó pillanatától kezdett fejleszteni magában, és amely olyannyira emlékeztetett dédanyja szelíd erejére.

Egy tapodtat se. Se jobbra, se balra, se szerbül, se magyarul, se a hisztérikusok felé, se az enerváltak felé, se a naivok, se a többi felé. Maradj közepen. Minden más hamis – mondogatta magának, és olykor érezte azt a könnyű kezét, dédanyja kezét a vállán álmában.

Évekkel később egyszer összeakadtak Papp bácsival a Pannónia Szálló előtt. A hatalmas épület, mire elkészült, már elkésett, hiszen hová lettek az utazók, a Zágrábból, a Bécsből, az Eszékről érkező üzletemberek, a férjükkel kiránduló úri asszonyok, a déli megyékből Pest felé igyekvő felsőházi képviselők, a földesurak és mindenki más, akinek a szálló épült? A határokkal szétszabdalt egykori állam különféle sarkaiban rekedtek, tönkrementek vagy a harctéren estek el, elköltöztek, mint Darko, nem jöttek, mint az ő üzletfelei, ott maradtak Zágrábban és Prágában és Belgrádban, és a Pannónia, amely büszkén viselte annak a provinciának a nevét, amelynek egyik legfontosabb városa, Sopianae már virágzott, mielőtt megérkeztek a magyarok, a szerbek, a horvátok, a csehek meg a németek, üresen állt ezer ablakszemével. Díszes lépcsőházán legfeljebb a szerb katonák csizmái csattogtak végig. Aztán már azok sem.

– Mondd, hová húzol te tulajdonképpen? – kérdezte az egykori kollégája, aki pár év alatt keserűre öregedett. Megfogyott az arca, eltűnt a hasa, amelyen régen összefonva pihentette a kezét az asztalnál, és olykor a korsót is megtámasztotta rajta. A haja hófehér volt, a pillantása éles.

– A rómaiakhoz – válaszolta Milan –, a városépítőkhöz.

Papp ránézett, majd felkacagott. Onnantól meg-megálltak egymás mellett, sőt betértek egy-egy itálra is, ha hideg volt, azért, ha meleg, azért.

Az öreg aztán lassan kikopott a városból. Talán huszonnégyben halt meg. Vagy huszonöt elején.

2. A HATOSOK

Most, a börtönudvaron mintha kaleidoszkópot nézne, úgy rendeződött újra az, ami vele történt, és az, ami az országgal és a várossal történt. Pontosabban a birodalommal, amelyben mindaz, ami ő volt és ami Glibonjski volt és a vics nevű parasztok Pécs környékén, és Papp, az egykori kollégája, és a szépséges Helena, aki a felesége lett, és 1933-tól makacsul és magyarul Ilonának hívatta magát, és a császár és a béke összefért.

Glibonjski lelkesült, ugyanakkor rafinált képe összemosódott a hatos lázadás arcaival. Pedig ami-

kor a hatosok fellázadtak, Glibonjski nem volt még sehol. A szerb alakulatot a háború legvégén dobták át a városba, ha meg se szólal egyikük sem, akkor is tudták volna, hogy mifélek. A városiak is tudták. A lányok illegették magukat a szerb katonáknak is, a járókelők meg-megálltak szót váltani velük, szidták a háborút, az éhséget és az új császárt, mintha ő maga lenne a háború oka, és amikor valaki, a mai napig nem tudni, melyik ostoba hivatalnok vagy melyik cinikus provokátor előadta május 19-én azt az ocsmány darabot, a város egy emberként kelt ki magából.

Sakk-matt Szerbiának. Ez volt a címe. Egyetlen bolond üvöltözte csak a Majláth téren a piacon, hogy Sakk-matt, falzettben kiáltozott, a hangja megbicsaklott, majd vihogni kezdett. Kikerülték. Senki se tudta, hol lakik. A háború elején tűnt fel a belvárosban, kéregetett, a piszkos kezével kaszált, hogy felhívja magára a járókelők figyelmét. Néhányan csöndre intették, mások dühöngtek és szitkozódottak.

Ha senki nem énekelte volna az országban, még az elején, hogy „Megállj, megállj, kutya Szerbia”, ha nem kezdődött volna el ez az egész, ő most nem állna itt a börtönudvaron, nézve az eget, és szerb léteére nem végeznék ki mint magyar szabotőrt. Vagy jugoszláv kémet. Egyre meg; kivégzik, ezt biztosan tudta.

Pünkösdsvasárnap volt, 1918 májusa. Azonnal kitört a botrány. A tömeg, amely egykor úgy vonult végig a városon Erzsébet királyné gyászszertartásán, mintha egyetlen nagy élőlény volna, most irányíthatatlanná vált. Zúgtak, mint a méhkas, az urak kiabálva kérték ki maguknak a provokációt, mintha a fiaik szolgálnának a hatos ezredben. Valaki, egy középkorú, nagydarab nő skandálni kezdte, hogy le a háborúval. Utánamondták, majd kiabálták, egyre hangosabban. Úgy tűnt, elsöprik azt a pár rendőrt.

Már akkor világos volt, hogy nem lett volna szabad a katonákat másnap elindítani a frontra. Aznap későn kelt. Még mindig nem mozgott a jobb karja. Nem is fog soha többé, ám ebben akkor még nem lehetett biztos.

Az apja íróasztalánál ült, újra és újra végigsimította az ép kezével.

Az előző napi bor keserű ízt hagyott a torkában. Keserűnek érezte a levegőt is, amit beszív, és keserű volt a szíve is. A cselédlány jajgatására szaladt ki a konyhába.

– Az egyiket lelőtték, de hiába – sírta a lány – az egész század bezúdult utána a fegyverraktárba, és most mind teli van pisztolyokkal meg puskákkal. Nem mennek ezek vissza. Inkább főbe lövetik ma-

gukat – hadarta, és vetette a keresztet. Nem lehetett eldönteni, hogy fél vagy büszke rájuk. Mindkét bátyja a fronton volt.

– Bolondok – gondolta Milan, ugyanakkor úgy hitte, ha őt visszaküldték volna, és főleg, ha mozdulna a karja, maga sem tenne mást. Elég volt. Elég volt egyszer és mindenkorra, örökre elég volt a vérből, a szarból, a tetvekből, a lövészárkokból, a föld nyirkából, az elkaffantott vezényszavakból, miközben izzik az ember feje fölött a levegő, elég volt a szuronyrohamokból és a kifordult belek fölött dongó legyekből, elég volt a hullák édeskés szagából, és elég volt mindenből, aminek a nevében és ami ellenében, elég volt, legyen az ember szerb vagy magyar katona. Elég volt a császárból, ebből az újból végképp.

Elég volt a hazából is, főleg, hogy immár nincs.

Elindult. Az egyik lábát is húzta, de azt már észre sem vette. Annak nem volt semmi oka, hacsak a lövészárkok nyirka nem. Amióta hazajött, rászokott, hogy felkösse a béna karját. Úgy hitte, így legalább valamennyire képes kontrollálni. Mintha meg-megmozdult volna a mutató- és a középső ujj. Akaratlan rángások voltak csupán, de ahányszor rajtakapta, hogy mozog a keze, amelyet immár magától független dolognak látott, átjárta az öröm. Egykor nem gondolta, hogy megtanul örülni a semminek. Az ujjai rángatózásának vagy a pótkávénak, vagy annak, ha megáll a főtéren, és elbáméskodik a város nyughatatlan, délelőtti mozgásán. Ha nem áll meg, nem vette volna észre, hogy megváltozott az órák és a percek hosszúsága. Azelőtt mindennek megszábotott ideje volt. Most villanyos idegesség cikázott mindenhol, az emberek mozdulataiból eltűnt a lusta, lassú derű, rövidebben ettek, rövidebb volt a villa útja a szájig, épp csak végighúzták az ajkukon a szalvétát, a nők elomló, kívánós, álmos tekintete eltűnt, feszülten, soványan figyeltek, a szemük árnyékos volt, és a szemük alatti kékes karikák már nem a kiélt vagy ki nem élt szenvedélyt, hanem a nélkülözés nyomát mutatták. Elcsöndesedtek a lányok is a sétatéren. Hol voltak már azok az ártatlannak látszó, csivitelő madárkák. Nagy szemű, felnőt看 arcú kisasszonyok rajzoltak ki a zárda iskolájának kapuján délben, mintha árva volna valamennyi, és a dédanyja, aki olykor megkívánta a napot, mintha a fény tartaná benne még mindig a lelket, kikísértette magát a korzóra, a napba tartotta az arcát, és megjegyezte: a forradalom után volt ilyen a lányok arca.

Milan nem tudta, melyik forradalomra gondol, aztán megértette. A negyvennyolcasra. Arra, amely után nagyapja, akire alig emlékezett, félárván maradt, és amely után a dédapja eltűnt Amerikában.

Ahogy az ő életükben minden 1914 előttre és utánra esett szét, dédanyja életében az életnyi idő közepén még mindig 1848 állt, és húszéves önmaga, egy akaratos, érzéki és érzékeny Júlia, aki kilencvenesztendősen is a férjére vár.

Milan homlokon csókolta, mintha a lánya volna.

Annak, ami korábban volt, vége volt, mielőtt elkezdődött az új.

Később, a kivégzőosztag előtt, amikor összekeveredett benne minden, és gyorsan lepörgött az összes, általa megélt korszak, megpróbálta meghatározni ezt a pillanatot, de nem tudta.

Csak az átmenet idősváját látta a falzettben kiabáló bolonddal, a nagy szemű, sovány, csendes lányokat, a napnak fordított arccal, lehunytt szemmel álló dédanyját, a kapkodó mozdulatokkal evő urak kezének cikázását, és emlékezett a saját szomorúságára, amely akkor fogta el, amikor megállt a zsinagóga előtt, és lebámult a tehetetlen, béna jobb kézre, amely hozzá is tartozott, meg nem is.

A szerb hatosokat a szerb megszállás követte és káosz, és ő a káosz első napján összeszólalkozott a szerb tiszttel. Másnap behívták a városházára, és feladatokat adtak neki.

Ha a hatosokat nyíltan támogatták, a megszállókat inkább nyugtalan csönd fogadta.

Volt, aki a házába zárkózott, olyan is akadt a Szigeti városrészben, aki bedeszkázta az ablakot. Az asszonyok, mint a riadt madarak, zsinatoltak egy-egy utcasarkon, ügyet sem vetve az illemre. Amikor meglátta az első úrinőt, aki úgy szívta a cigarettáját a sarkon, mint egy munkásasszony vagy egy olyanféle, akkor felfogta, hogy mindennek vége van. Nem mert ránézni. Inkább a kádi csorgójának helyére bámult.

Nem sokkal később, amikor az asszonyok hajfonata a porba hullt a fodrászok ollója nyomán, és fiúnők rajzoltak szét a városban, szipkás cigarettáikból füstfelhőket eregetve a cukrászdák teraszán, már nem fordult félre. Mindent látott, de addigra teljesen bezárkózott.

Csak magában idézte fel a csorgó hús vizét, amely az egyik első gyermekkori emléke volt. A cseléd lány szoknyájába kapaszkodott, aki valakivel trécselt az utcán, és ügyet sem vetett a kisfiúra. Ki tudja, miért küldték le, és ő miért ment vele. A víz körül úgy dongtak a szolgálók és az egyszerű asszonyok, mint a darazsak. Egy öngyilkosságról beszéltek, Jung József nevét emlegették, aki dinamittal felrobbantotta magát, és Milan annyi év elteltével nemcsak azon csodálkozott, hogy fel tudja idézni Jung József nevét, holott csak akkor, egyszer hallotta, hanem azon is, hogy a saját akasztására kivevényleve még egyszer át tudta élni gondolatban azt

a délutánt, amikor a lány szoknyájába kapaszkodva nézi a csorgót, és közben azt is, amikor – már a szerb megszállás alatt – fiatal férfiként nézi a csorgó helyét, és eszébe jut, hogy gyermekként egyszer már állt itt. Akkor nem érdekelte Jung József. Nem is tudta, mi az a dinamit. Csak a csobogó vizet látta, és a vágyat érezte, hogy karjait belemerítse a hűvösébe.

A kivégzőosztag előtt úgy tűnt neki, akkor, három évesen a cseléd mellett boldog volt. Aztán boldog volt, amikor megszülettek a fiúk. Későn nősült – na de ki tudott nősülni abban a zűrzavarban korán.

Már iskolás volt a legnagyobb fia, amikor egyszer, mise után megálltak ugyanazon a sarkon.

– Ott volt a kádi csorgója – mutatott a semmibe. Át akart adni valamit abból a pillanatból, a régi pillanatból, a saját gyerekkorából.

A gyerek nem válaszolt.

– Milyen volt akkor? – fordult hozzá végül a fia.

A második háború első évében jártak.

– Hosszabbak voltak a percek és az órák – válaszolta.

Nem tudta, miért ezt mondta. Nem volt köztük divat az érzelgősség, se a nosztalgia. Ilona se tűrte, ő se. Megtanulták, hogy abban az időben kell élni, amiben élnek, és háború volt megint.

A gyerek kivonta a kezét a kezéből.

– Én orvos leszek – mondta a hatévesek különös logikájával.

– Orvos?

– Igen. A víz meggyógyítja az embereket, mint Harkányban. Lerombolták a kutat. Ez baj – mondta, majd toporogni kezdett, mint aki menne már.

– Van helyette másik kút.

Figyelte az arcát. Várta, mit válaszol.

– Attól nem kell lerombolni a régit – válaszolta a gyerek.

Sem rá, sem a feleségére nem hasonlított. A szeme kék volt, mint az áprilisi ég, a haja fekete. Ő negyvenkét éves volt, amikor megszületett, a felesége harminckettő. Hamar kiderült, hogy a fiú, akit Milánnak kereszteltek az apja után és Józsefnek az ükapja után, nagyon okos. Előbb tanult meg sakkozni, mint írni, és ötévesen már elverte az apját. Hansi, a nagybátyja tanította meg játszani, az óriás, akinek hatalmas, barna szeme tele volt ismeretlen eredetű mélabúval.

– Úgy nem léphetsz. Gondolkozz – noszogatta néha szelíden, és tűrte, hogy a kisfiú az egyik futóval a kezében hosszasan mélézzen a tábla felett, míg felragyogott az arca, visszatette a bábut, és inkább felvett egy másikat.

– Hansi, ne fáraszad túl. Ötéves. Menjetek ki a levegőre – szolt rájuk néha a felesége, de mintha

nem hallották volna, ültek tovább a nagy szőttessel leterített asztalnál a tábla felett. Hansi néha felállt, megpiszkálta a tüzet a kályhában, vagy elmélázva az ingaórára meredt. Néha két-három percig is bámulta a mutatókat, és ő ilyenkor nem tudta eldönteni, hogy valóban azt figyeli, hogy mikor ugrik a mutató, vagy valahová az óra mögé néz.

Ugyanabban az ebédlőben ültek, ahol Petar először lerajzolta neki a kádi csorgóját. Akkor még Petar is olyannak tűnt, mint amilyen ő volt, vagy a család többi tagja, kivéve, hogy mindig firkált.

Elmesélte neki, hogy bedugta a víz alá a karját, vagy hogy szerette volna bedugni a karját a víz alá, mint amikor nagyon meleg napokon a kerti csap alá hajoltak ők ketten. Valamit akart neki mondani a vízről. Petar ugyanolyan figyelmes arccal hallgatta, mint ahogy most a fia nézte a sakktáblát, aztán fogta az egyik színes ceruzát, és rajzolni kezdett. Nem a kutat. A vizet. Vagy azt az érzést, ahogy bedugja az ember a karját a hús víz alá. Zöld és kék vonalakat húzott, és ferdén sárgákat. Ő tudta, hogy az a nap, ahogy a vízen ragyog.

Kinevették őket a rajzért. Mindkettőjüket. Pedig Petar rajza pontos volt. Ezt kérte tőle, és ő látta a rajzon a vizet, csak a felnőttek nem látták.

– Milyen sötét lett itt – mondta akkor, amikor hazaért, és meglátta az asztalnál a fiát, markában a fehér királlyal, és Hansit az óránál.

Huszonötben temette el dédanyját és anyját is. A temetésre Darko hazajött, Milena Egyiptomból nem tudott. Amikor Darkót kikísérte az állomásra, amely egykor a világ kapujának tetszett, most pedig közönyösen álldogált a szürke, tavaszi felhők takarata é alatt, mint bármely, vidéki állomás, először maradt teljesen egyedül.

Kollégái el-elhívták magukhoz uzsonnázni, máskor odaült egy társasághoz kocsmában, kávéházban, amelyeket újabban szívesen látogattak az egyetemisták is, és ő nem egyszer belehallgatott a beszélgetéseikbe, miközben látszólag a vele szemben ülő kollégájára figyelt. Az már ivott.

– Mi jól jártunk. Mondom, jól. Az egyetemet – itt felemelte az ujját – megkaptuk, de inkább visszakaptuk.

– Melyik kart? Az evangélikus teológiát? – kérdezett vissza Milan egy kis éllel, de a másik nem vette fel. A többire gondolt. A bölcsész, a jogász meg az orvosi karra, amelyeket ők fogadtak be, hiszen Pozsonyt is elvették. Pozsony a csehszlovák ké lett, az övék meg az áthelyezett egyetem.

Igaza volt a kollégának. Pécs jól járt.

Évekkel később, amikor Milan azt olvasta, hogy Kerényi Károly nyilvános rendes tanár lesz a pécsi egyetemen, eszébe jutott az a beszélgetés.

Találkozott már Kerényi nevével. Amikor Pappnak kínjában azt mondta, hogy a városépítőkkel van, elszégyellte magát.

Az anyám, ő ugyan tüke, de az apám? – gondolta, és onnantól minden péntek délutánját a könyvtárban töltötte. Sorra hordták ki elé a könyveket, amelyeket valaha a város történetéről írtak, végül belebonyolódott az ókorba.

A kollégái ugratták.

– Újra vizsgázol római jogból? – kérdezték, máskor az iránt érdeklődtek, halk hangon, hogy hol volt az egykori Sopianae-ban a lupanarium, és valóban voltak-e fekete lányok is, szírek legalább.

Kínjában mosolygott, de olykor, farsang és a vendégségek idején, ha valaki meghallgatta, mesélt nekik a római kori Pécsről.

– De miért érdekel ez téged ennyire, mondd? – kérdezte Papp bácsi unokaöccse, Papp Márton.

– Mert az ő városuk a mi városunk – válaszolta egy kis gondolkodás után, de Márton addigra felállt mellőle, kezdődött a csárdás. Milan nem táncolt. Kibicelni járt a bálókba, vagy pezsgőzni. Sem jó, sem rossz partinak nem számított. De nem volt szándékában nőszülni.

Nem sokkal később megértette, hogy nem értheti meg a római kori Pécsset, ha nem érti meg a latinoakat. Akkor újraolvasta mindazt, amit gimnazistaként olvasott, és ahogy belépett abba a rég elfeledni vélt latin és görög világba, most minden újnak tűnt fel előtte, olyannak, akárha először látná. És először látná általuk saját magát és a városát is.

– Tudod, mi a legérdekesebb? Hogy mindent tudtak az emberről. És az emberről mindent tudni, az olyasmi, mint mindent tudni a világról.

A fiatal Angster József, az alig tizenkilenc éves fiatalember, aki az apjával érkezett, előrehajolt, úgy figyelt rá.

Sokszor még mindig azt mondta a hivatalban délutánonként, hogy beugrik a Royalba. De a Royal akkor már nem volt sehol. Sorra tűntek el a kávéházak, a Magyar Király, a Bedő, aztán a Royal. Azóta, ha le akartak ülni valahol, cukrászdába mentek. Feszengtek az asszonyoknak való apró székeken.

Angsterékkal máskülönben nem volt igazán jóban, az apjáról rámaradt szimpátia volt csupán az egész, igaz, a rokonszenv kitarzott, és ahogy elnézte az Angster gyereket, úgy látta, kitart majd ezután is.

Évtizedek múltán egyszerre hurcolták el őket. Őt, mert jugoszláv kém. Angstert, mert orgonagyáros. A kommunistáknak egyre ment.

De akkor, amikor ott ültek, és feszengtek azon a gyűjtősnak való, hajlított háttámlájú széken, ame-

lyekből vagy négy darab nála is állt a hallban, hol volt még a szovjet invázió, és hol a koncepciók perек.

Nem sokkal korábban figyelt fel Kerényi egyik cikkére egy szakfolyóiratban. Egyre nagyobb figyelemmel olvasta.

– Ez az ember talán maga is görög. Vagy latin – gondolta, és jegyzetelni kezdett.

Amikor azt látta, hogy Pécsre jön, alig hitt a szemének.

Délután benézett ahhoz a kollégájához, aki jó pár évvel ezelőtt azt fejtegette, hogy Pécs tulajdonképpen csak visszakapta a középkori egyetemét.

– Hallottad, hogy Kerényi ide jön a bölcsészkarra? – kérdezte tőle minden bevezetés nélkül.

Az csodálkozva nézett rá. Az utóbbi időben elpocakosodott, és lefoglalta az építkezés. Egész új utcasor épült kint, a vasútnál.

– Kerényi? – kérdezte csodálkozva –, nem ismerem. Remélem, nem hoz magával olyan ifjakat, mint a Fülep Lajos. Az egyik patronáltja, ez a Weöres Sanyika – na, hát az egész város hallja, ha iszik. Most valahol utazgat. Egy ideje csönd van – tette hozzá, és kis, hegyes nevetést hallatott.

– Olvasná inkább, ha ír – válaszolta Milan csöndesen, aki az ókoriak mellett egyre gyakrabban vett modern irodalmat is, köztük az *Öttonnyit*, amit épp ez a Weöres talált ki. Mondják, szegény diák, fent lakik az Ágoston utcában, szemben a mézáróssal. Látta ittasan ő maga is, ez is igaz. De Várkonyi minek venné komolyan, ha hülye lenne. Várkonyi Nándor csak nem hülye.

Amikor Kerényi megérkezett, vizitált nála a tanárséknél. A professzor unott arccal hallgatta, egy-egy mondatába belevágott.

– Műkedvelő történész? – kérdezte gúnyosan, de Milan, aki most ostoba, hiú gyerekeknek látta Kerényit, csöndesen csak annyit válaszolt:

– Egyszerűen olvasó ember vagyok.

Kerényi azután kissé talán kedvesebb hangon szólt hozzá, de Milan feszengett, és alig negyedóra után távozott.

– Csak egy pécsi hivatalnok vagyok – emlékeztette magát, és betért az első kocsmába, hogy leöblítse egy sörrrel Kerényi fagyos, unott ábrázatának emlékét.

Ám amikor nem sokkal később ismét olvasta, megint fellelkesült.

– Nem délnek fordulunk-e tényleg? Arról beszél, ami az orrunk előtt van, mégsem látjuk. A szőlőhátról. A szőlőkultúra határáról. Olyan, mint egy második, megmaradt limes. Ahol még jó bort csinálnak, odáig nyúlt a birodalom. A szőlőhatáron kívül ott a Barbaricum. Pannónia Rómának fordul a mai

napig. És Pannónia nem Budapest. Pannónia, ezek mi vagyunk: Pécs és Szombathely!

Szinte kiabált. Felesége csöndesen, figyelemmel hallgatta. Ilonában ez volt a legjobb: tudott figyelni. Úgy tudott figyelni, mintha a maga figyelme kettőzödne meg általa.

– Sokáig nem tudtam, hogy szerb vagyok vagy magyar, amikor bejöttek a szerbek, Papp bácsi kérdésére kínomban azt mondtam, római. És tudod, tényleg azok vagyunk. Azok vagyunk itt mind a mai napig, pannóniaiak. Kár, hogy Kerényi végül épp itt nem érzi jól magát. Pécs kicsi Rómához képest, az igaz – tette hozzá némi éllel.

Úgy hitte, neki nem lesz családja. Éjjel, ha ráfeküdt a béna karjára, még mindig felriadt arra, hogy a lövészárkokban fekszik, amely ég körülötte, nem kap levegőt, és mindene csupa vér és fájdalom. Ilyenkor felkelt, megcsípte a karját, amely érzéketlen volt. Aztán a hideg víz alá dugta a fejét, majd bal kézzel a pálinkásüveg után nyúlt, fogával kitépte a dugót, és ivott. A nagy lakásban, amelyben egykor oly sokan éltek, és amelynek szobáit nem fűtötte, amióta egyedül maradt, ilyenkor járkálni kezdett, amíg csillapodott benne az italtól a fájdalom.

Aztán egyszer, egy tavaszi kiránduláson a tettyei romoknál ott volt Ilona. A többi tanítónővel kirándult. Ők, a városi hivatalnokok épp velük szemben telepedtek le, a fiatalabbak, mintha csak az eget vagy a Mecseknek az áprilisi égen kirajzolódó formáit tanulmányoznák, átpillantottak egymásra, míg összekeveredett a két társaság.

Ilona, aki akkor még Helenaként mutatkozott be, és aranyszínű szeplőin ragyogott a tavaszi nap, épp olyan volt, mint az ég, az egyik pillanatban derűs, aztán fátyolfelhő vonta be a homlokát, pillanatnyi zivatar vonult át az arcán, majd ismét kismultak a vonásai. Mindenáron tanítani akart, mindenkit.

– Tudja, hány tehetséges gyermeket elveszítünk? Tudja, hogy zsenik is lehetnek azok közt, akik bányában dolgoznak, meg azok közt, akik a kávéházban kiszolgálják magát, amikor habos kávéért kér?

– Honnan tudja, hogy habbal iszom a kávé? – csúfolódott vele Milan, és ez a hangnem kitarzott a kirándulás végéig, tartott a nyár első hónapjaiban, és még ősszel is, amikor minden délután kiment Helena elé, aki Mecseknádasdról vonattal érkezett, ahol, ahogy ő mondta, hamar rendet csinált.

Milan meglepve nézte. Ilona alig egy hete tanított ott.

– Ordítóztak. Lökdösődtek. Hiába kértem halgan, aztán hangosan. Hát megpofoztam az elsőt, akit elértem – vallotta be Ilona, és elvörösödött.

Milan felnevetett. Talán abban a pillanatban ha-

tározta el, hogy feleségül veszi. A tanítónő épp azt magyarázta, hogy reggel a kalauz visszafogta a vonatot, mert ő még nem volt rajta, pedig csak egy hete jár Nádasdra.

– Képzeld, azt mondta, hogy a tanítónő nélkül nem indulhat el! Elaludtam – mondta, és felvonta a vállát.

– Tudja, Helena, van magában valami a dédanyámból.

A lány meglepve nézett rá. Nem tudta eldönteni, hogy bókolnak neki vagy megsértették.

Karon fogta az ép kezével, úgy ballagtak felfelé a város felé, elhagyták a református templomot, amelyből orgonafutamok hallatszottak ki, megtorpantak, majd nekiindultak újra, akárcsak ők.

– Egy Angster-orgonát nem volna szabad így gyötörni – dűnnyögte Milan, és amikor Helena karon fogta, és magával húzta a templom felé, lecöve-kelt.

– Még sohasem voltam református templomban. Maga sem, igaz? – kérdezte tőle a tanítónő, és megint ragyogott az arca, úgy, mint akkor tavasszal a romoknál.

A református templom üres volt és hideg, Milan mégis érzett valami megrendülést, amikor belépett.

Helena megszorította a könyökét. Talán annyit jelentett, hogy köszöni. Talán mást.

Amikor megkérte a kezét, Helena előbb meglepődött, aztán igent mondott. Ugyanolyan könnyen vette, hogy mégsem lesz vénlány, mint amilyen könnyen vette, hogy vénlány lesz. Milan óvakodott rákérdezni, hogy miért nem ment még férjhez, ő pedig nem beszélt róla.

Elmesélte helyette, hogy miként küldték ki az apácák kémkedni az öreg pedellust a tanítóképzős lányok után minden téli délutánon, és hogy ők miként fogócskáltak az öreggel, aki, ha utolérte is őket, a sapka jelvénye nélkül nem ismerhette meg, melyik az intézet növendéke és melyik nem, ezért a lányok egyszerűen a kézmelegítőbe tömték az iskolai sapkát, amikor a jégre léptek, és ha a pedellus jobbra került, ők balra csúsztak, ha balra került, jobbra indultak.

– Most mondja meg, miért nem korcsolyázhatunk mi sötétedés után? – Ilona szeme olyan volt, mint egy gyereké.

Milan értette is meg nem is ezt az egészet, a képzős éveket, a jeget, a pedellust, a tornaórákat, amelyeken az öreg apáca, aki dirigálta őket, úgy fogalmazott, hogy tartsák egyenesen az ülőgumóikat, és ezen Helena még ennyi év után is képes volt kacagni.

Milan csak feleséget akart, nem akart hozzá történetet és egy kislányt, aki még mindig ott élt Helenában. Nem volt kíváncsi rá. Egy időre el is bizony-

talánodott. De amikor Helena, aki akkor már Ilona volt, hallgatta, ahogy Kerényiről és Pannóniáról beszélt a kályhának támaszkodva, tudta: jól döntött.

Az esküvőjük előtt Helena azt kérte, hogy magyar néven szólítsa, ha összeházasodnak. Akkor mondta el, hogy miért várt idáig. A vőlegénye tébécében halt meg, abban az évben, amikor végzett. Őszre tervezték az esküvőt, aztán már nem terveztek semmit, a jegyességet mégsem bontották fel.

– Ott álltam a kezemben a bizonyítvánnyal, és úgy hittem, nem akarok többé szeretni.

Egyszerűen mondta, mint a jeget és a pedellust, vagy azt, hogy az öreg apáca képtelen volt kimondani a fenék szót, a segget pedig talán nem is ismerete, Milan szíve mégis belesajdult abba a másikba, aki pedig már halott volt, tizenvalahány éve halott.

– A falvakban is, mindenhol, ahol eddig tanítottam. Mindenhol betegek – mesélte Ilona, és elmesélte, hogy a falusiak földes szobákban élnek, a faltól elhúzott ágyakon alszanak, és a szőttes tapintásra is nedves az asztalon.

– Tudja, én nem kapom el. Hárman ültünk a padban a tanítóképzőben, amikor elkezdtem. A másik kettő kihalt mellőlem. Aztán a vőlegényem is. A tanítványaim apja, anyja, és ők maguk is. Sokszor. Többen. Én meg nem.

Félbehagyta a mondatot, aztán újrakezdte.

– Maga szerint lesz rá gyógyszer?

Milan vállat vont.

– Előbb lesz háború – válaszolta végül lakonikusan, és Ilona megütődve nézett rá.

Hansi és Ilona egy távoli unokanővére vállalta, hogy tanúskodik az esküvőn. Öccsének és Milénának rövid levelet írt. Darko kimentette magát, ahogy írta, Bukarestbe kellett utaznia fél évre. Sok boldogságot és gyermekáldást kívánt. Szájkás cirill betűit Ilona sokáig nézte.

– Hogy mondd ki ezt? – mutatott egy szóra, és Milan felolvasta neki.

Amióta Ilona mellette aludt, kevesebbet álmodott a lövészárokkal, és kevesebbet halott anyjával és dédanyjával is; ahogy a lakás szobái az új családjá szobáivá lettek, elhalványult az emlékezetében a régi, pedig Ilona ugyanabban az ágyban ölelte át hajnalonta, amelyben az anyja gyerekkorában, és fia most ugyanannál az ebédlőasztalnál ült Hansival, amelynél egykor ő a Petar keze alatt születő képet figyelte a kádi csorgójáról.

A szoba, ahol gyerekkorában mintha mindig nyár lett volna, most félhomályba burkolózott. Ilona a halkán duruzsoló rádió mellett ült.

– Háború lesz – mondta vontatott, álmittas hangon. A második fiukat várta. Március volt, harminckilenc márciusa.

Ilona, amikor felállt, hogy köszöntse a férjét, elment Hansi mellett, és futó mozdulattal megsimogatta a bátyja karját valahol a könyökénél.

– Milan, mi németek vagyunk – mondta. Az arcán iszonyat látszott. Úgy mondta a módos baranyai sváb gazda lánya, mintha eddig nem tudta volna, vagy nem értette volna meg.

Akkor átölelte, és Ilona befúrta az arcát a vállgödrébe. Hansi, aki az apjuk halála után keményen és jól vitte a gazdaságot, egykedvűen nézett maga elé.

Praktikus volt, ha a bor áráról kellett alkudoznia a kocsmárosokkal, leleményes, ha a hivatalokkal hadakozott, fukar, ha magáról volt szó, gyermektelen lévén nagyszívű, ha a húga fiáról, de amikor politikára terelődött a szó, gyermekké vált.

– Majd csak túlleszünk ezen is – mondogatta, miközben papírhajót hajtogatott. Egyidősek voltak. Hansi is megjárta a nagy háborút. Sérülés nélkül úszta meg, kitüntetésekkel. Egykedvűen tért vissza a birtokra, morzsolgatta a keze közt a földet, évszázados mozdulattal lecsípett egy-egy levelet a szőlőtőkére, megvizsgálta jobbról, balról, majd körüljárta a földjét, amit az apja ráhagyott, amíg ő a fronton volt. A sírjához később ment csak ki. Először a háttart járta körbe, és megállt a forrásnál, ami a szomszéd és az ő birtokának határán fakadt.

Huszoneyben körbeültette a birtokot cseresznyefával. Nem értették. Kinevették.

– Azt álmodtam, hogy egyszer régen itt cseresznyefák álltak. Egy furcsa, hatalmas öreg járkált közöttük a római katonák ruhájában. Olyan volt, mintha nem álmodnám, éreztem a frissen vágott fű illatát, és láttam a darazsakat a kút körül – mesélte később. Pár év múlva mindenki az ő cseresznyéjét vette a szezonban. Senki se tudta megmondani, mitől más az íze, de más volt.

Hansi, mintha nem lett volna képes megérteni, hogy mi történik körülötte, továbbra is csak a fákkal, a szőlővel és a sakktáblával foglalkozott. Ha nagy ritkán vitatkozni kezdtek a családi asztalnál, intett az unokaöccsének, és kimentek.

Végül az utolsó pillanatban, a mozgósítás előtt kapta be a karját az egyik gép.

Ilona sírt.

– A férjemnek a jobb keze, a bátyámnak a bal keze – mondogatta, de kit érdekelt az akkor már. Akkor már zsírt kellett szerezni, kávé, cukrot, lisztet, főzőszappant és mindenféle papírokat.

Először nem tudták, hogyan készüljenek, és mi kortól.

Aztán legelőször, mielőtt még eltűnt volna a zsír vagy a cukor, eltűnt a bőr a suszterektől. Aztán eltűnt a suszter.

Ilona, amikor még megvolt az öreg, levitte egy régi övét hozzá, és megkérte, gyártson belőle szandált a két fiúnak. A kisebbiknek úgy, hogy lesz még egy idő, mire belenő. Az öreg forgatta az övet.

– Kár ezt szétszabdalni. Olasz munka, megismerelem.

Ilona vállat vont. A nászútjuk Firenzébe és Velencébe még egy másik életben volt. Milan, amikor kijöttek a hideg református templomból, megkérte a kezét, és megígérte, hogy megmutatja neki Firenzét, ahol apjával járt még gimnazistaként. Mennyit nevettek azon az estén. Az egy másik nő volt. Egy másik volt az is, aki az övek közt válogatott a mohos szürke firenzei boltívek alatt megbúvó kis üzletben. Egy másik nővel alkudozott az olasz bőrdíszműves, aki édesre csiszolta a nyelvével a német szavakat. És egy másik nő volt, aki odafutott a Lidón Kosztolányi Dezsőhöz, hogy autogramot kérjen tőle. A férje kinevette. Azt mondta, ez a Kosztolányi sem lesz kedvesebb, mint Kerényi volt övele. A költő zavarban volt. A fürdőtrikója lógott rajta, a meztelen, hosszú lábaival idétlenül állt a homokban.

– Magát úgy hívják, mint a feleséget – mondta végül, és alákanyarította a nevét a kötet kihajtott lapjára.

Meghalt néhány éve. Ő is meghalt. Pedig kevés az ilyen férfi. Nem az író, az van elég. Hanem az ilyen férfi.

Most háború van a Lidón is. Megjelent előtte a hosszú, szürkés-kékes plázs, amely fölött a nyári reggeleken ködként ült a tengerpára, hogy délutánra minden mocskos legyen, a part, a víz és a gyerekek lába.

Itáliát közelebb érezte magához, mint Pestet bárhol.

Az ottani városok valahogy jobban hasonlítottak Pécsre. Rögtön tudta például, hogy merre kell menni, hogy hol lesz a székesegyház vagy a piac.

Elnézte a lányokat, akik nemzeti színű szalaggal a hajukban, parasztlánynak öltözve vonultak fel augusztus huszadikán, aztán akkor, amikor Erdély visszajöttét ünnepelték.

A fájdalomukban, az örömeikben is tudott osztozni. A tanítóképzőben egy Erdélyből Baranyába jött család lánya ült mellette. Ilonának hívták. Akkor lett ő Helena a maga nyelvén. A kisiskolában Ilonának hívták még. De nem merte volna ettől a lánytól még a nevét is elkívánni, ha már az otthona elvesztett. Aznap, amikor Erdély visszajött, kis magyar zászlót tűzött az ablakba, de nem volt szél, a zászló lógott az utca felett.

Visszajött a Felvidék, aztán Erdély.

De most itt állt az öreg cipéssel szemben, aki húsz éve talpalta és javította a cipőit, azt is, amit Ve-

lencéből hozott, amikor fiatalasszony volt, azt is, amit állapotosan szétjárt. Aztán a férje cipőit. Aztán a fiait.

A cipész külföldön taníttatta a fiát. Az itteni egyetemre nem járhatott. Zsidó volt. Régóta nem hallott felőle. Úgy hitte, az öreg szándékosan nem akar arról beszélni, hogy Imre itthon van-e, vagy még Párizsban. Úgy emlékezett, Párizsba ment, a párizsi mérnöki karra.

Valamit mondanom kellene ennek az embernek – gondolta, és kétségbeesett.

– Szét kell vágni pedig – mondta végül, és elé tolt az övet. Az öreg sóhajtott.

Nem sokkal később a műhelyébe betelepedett egy alacsony homlokú, savószín szemű férfi, akinek a szeme ide-oda cikkant. Ilona akkor nem volt hajlandó többé odajárni. Maga próbálta visszatügyeskedni a fiúk cipőire a levált sarkakat egy ideig, aztán feladta.

Este, miután lefektették őket, azt mondta, meg akarta várni az öreget, addig nem akarta másnak adni a munkát.

– Hogy majd, ha visszajön – dadogta, a kezében a fél pár, lerúgott orrú, levált sarkú cipővel, de nem fejezte be a mondatot.

A férje kivette a kezéből az ütött-kopott orrú cipőt, és letette az egyik székre.

– Aligha jön vissza – mondta ki, és Ilona megfordult. Nem akart ezen gondolkozni. Még ezen is. Volt elég baja. A fiúk cipői. A liszt. A nő, aki takarítani jött hozzájuk minden szombaton. Enyves volt a keze. Vagy ha nem az övé, akkor valamelyik fiúé. Apadt a cukor és a mazsola. Téltre új kabát is kell Milánnak.

Akárhányszor elfogytak a gondok, odakapott a következőhöz, gyorsan, a lehető leggyorsabban.

– De mit tudnék én csinálni?

Milan állt vele szemben, nem szólt.

– Semmit. Talán semmit. Dédanyám mindig azt mondta, egy város a zsidók nélkül sohasem lesz város, csak falu. Tudod, hogy az Angsterek első orgonáját a zsinagóga rendelte?

Nyugodtan nézett rá.

– Mi köze van ennek az orgonához? – kérdezett vissza a felesége, és leült, az ölébe húzta a varrni valót.

Milan téblábolt még egy ideig a nagy asztal körül. Semmi. Semmi köze nincs az orgonához.

Látta a listát, és rajta a suszter nevét. Meg a fűszeresét, tanárokét, mesteremberekét és a többiekét. Látta azokét is, akik a már megírt kérvénnyel a kezükben meg sem várták, hogy kimenjenek a lakásaikból a zsidók, már ott toporogtak a hivatal előtt, hogy kiigényeljék. Átfutotta az igénylők listáját.

Nem neki szignálták ki. Legalább nem bíztak benne. Legalább ennyit elmondhat majd utána, ha lesz utána. Hogy nem ő osztotta ki a városházán a zsidó vagyont.

Máskülönben a söpredék, ha tehetne, még azelőtt kirabolta a lakásokat, hogy az új lakók beköltözhetek volna.

Mindenki tudott róla. Mindenki hallgatott. Milan is hallgatott. Ilona is. Hansi is, aki az utóbbi időben nem járt hozzájuk, sem máshová. Bezárkózott a pellérdi házába, és magában sakkozott.

Amikor kihirdették, hogy a zsidók vigyék be a rádióikat, Milan megállt az utcán, és rábámult az újságra, amelyet nem volt ideje átfutni a kávéja közben. Ott maradt nyitva, a felhívásnál.

Apránként jutottak ide.

Nem tudta volna megmondani, miért épp arra a napra emlékezett aztán ilyen élesen, és miért nem arra, amikor hordák indultak el lepecsételt lakásokhoz, hogy vigyék, ami mozdítható, vagy arra, amikor végighajtották őket a Szigeti külvároson, és a házak lesunyttal redőnyökkel álltak, mintha nem lenne otthon senki sem.

A városlakók közül a legtöbben úgy tettek, mintha nem vennék észre, hogy eltűnt a suszter, a rövidáruboltos, néhány orvos, köztük az, akire szülni készülő feleségüket bízták egy-két éve, az egyetem néhány tanára, a takarékpénztár alkalmazottai közül ez meg az, és Milan ugyanolyan némán nézte a többiek némaságát.

Nem tudta, és évek múlva, amikor elvitték, hogy odaállítsák az akasztófa elé a kommunisták, akik a nácik után jöttek, még mindig nem tudta, hogy a félelem volt erősebb az emberekben vagy a közőny.

Amikor az előtte állót szólították, bekötötték a szemét, majd meghallotta a lövést.

– Főbe lövethettem volna magam már akkor – gondolta keserűen, miközben nyugtázta, hogy akkor hát őt is lelövik majd, nem pedig akasztják. Felmerült benne a zsidó orvos arca, akinél az első fia született. Ilona hosszan vajúdott. A sikoltozás kihallatszott a folyosóra, és Milan, akinek fülében repeszek és gránátok robbantak minden sikításra, míg a körme a földet kaparta képzeletben, máskor áradó olasz folyó tört elő a folyosó kanyarulatából, odaugrott az orvoshoz, amikor az kinyitotta végre az ajtót.

Arca gyűrött volt, szeme alatt karikák.

– Jön a hideg, uram. Két nap alatt ez a hatodik születésem. Fia van.

A kis Milan születése egyszerűen beékelődött a két háború közé, mintha egy csupa fekete üvegdarabbal töltött kaleidoszkóp véletlen fordulata

volna, amelyben feltárult a közjük rejtett kevés kék, vörös, napszínű, fehér és rózsaszín üvegdarabka. Aztán fordult egyet, hogy fekete legyen megint minden. A zsidó orvost hiába is kereste volna aztán. Eszébe se jutott, hogy őt keresse. A másik két fia már keresztény orvosnál született.

Ha valamiért, ezért szégyellte magát a kivégzőosztag előtt ötvenegyben.

3. MOHÁCS

Amikor Klein Izabella becsöngetett, Milan körülnézett a lépcsőházban, hogy látják-e őket, aztán szélesre tárta az ajtót.

Az öregasszony úgy jött be a lakásba, mintha ismerne a járást.

– Mentse meg az unokámat! – mondta olyan hangon, mintha parancsolna, és nem kérne. Emlékezett rá. A dédanyja minden alkalommal váltott vele pár szót, ha összefutottak a városban. Még az utolsó időkben is, a szerbek alatt is, ha Klein Izabella jött szembe, a dédanyja megállt, elmosolyodott.

Az asszony az elmúlt húsz évben nem sokat változott. Testesebb lett, a haja fehér, de az a szellemes, majdnem gúnyos arckifejezés, amely feltűnt Milannak, és amelyet oly felháborítósnak talált akkor, húsz éve, még most is, hogy mindenét elvették, megmaradt.

Akkor értette csak meg, hogy a dédanyja mit kedvelt Klein Izabellában. Azt, ami benne is megvolt. Az önérzetet.

Valakinek az eszét, azt nem vehetik el – futott át Milanon, és kikísérte az öregasszonyt, majd egy óra múlva elment a fiúért, akit Kleinné addig egyedül hagyott a lakásban, a lelkére kötve, hogy senkit ne engedjen be, akit vár, az kulccsal jön majd.

A házmeister, amikor Milan belépett, meglepve nézett rá, aztán visszahúzta a fejét, jelezve, hogy nem vett észre semmit. Azt hitte, ő is lopni jön. Feljött a gyomra.

A lépcsőház ablakából rálátott a zsinagóga falára: sötétbarnán meredt az alkonyodó égre.

A kisfiú alig szólalt meg. Akkora lehetett, mint az ő Milánja.

A saját gyerekei közt vetett neki ágyat. Ilona már előbb elhintette, hogy rokon gyerek jön. Harmadnap reggel indult el vele Mohácsra, Ilona egyik unokatestvéréhez.

– A helyi németek volksbundisták. A fiú vagy pesti árva rokon lesz, vagy – Ilona elharapta a mondatot. Pécs környékén is megjelentek a kibombázott pesti gyerekek, a távoli felvidéki és erdélyi ro-

konok és az Erdélyben sohasem járt székelyek, de hányan lehettek? Pár tucat gyerek és néhány nő. A többit ott vitték a lehúzott redőnyű házak közt.

Pedig egyszerű volt. Autóbusszal mentek, a fiú nagybátyjának mondta magát. A gyermek Milan bácsinak szólította. Csöndes volt, okos, és nem kellett neki semmit kétszer mondani.

– Ha kérdezik, mondd, hogy Erdélyből menekültél. Erdélyből, Székelyudvarhelyről, megértetted?

A fiú bólintott.

– Voltam Székelyudvarhelyen. Apámmal.

Milan fellélegzett.

– Akkor le tudod írni a várost, ha kérdezik. Ott születted.

– Ott születtem – válaszolta a fiú. Amikor másnap felszálltak a buszra, nem szólalt meg.

Azzal bízta rá a gyereket az ismeretlen német családra, hogy nemsokára érte jön. Az asszony, akinek a kezébe adta az összes pénzt, amit Kleinné nála hagyott, mustrálgatta a fiút.

– Tud-e dolgozni? – kérdezte.

A fiú felpattant.

– Tudok.

Az asszony akkor németül szólt hozzá, és a gyermek válaszolt.

– Rendben lesz minden – bólintott a nő, aki hasonlított Ilonára, és a pénzt egyszerűen zsebre dugta.

Amikor ott hagyta őket, épp azt kérdezte a fiútól, honnan tanult meg Erdélyben németül.

– A szász lánytól, aki nálunk volt – válaszolta a gyerek olyan természetesen, hogy Milan megtorpant. Nem hitte, egy pillanatra sem, hogy Ilona unokánövéré ne tudná, mit és kit vállal. De akkor meg minek faggatja.

Hazafelé kibámult a buszból. Közönyösen, üresen nyúlt el mellette a baranyai táj. Nem volt értelme ezt a gyereket idehozni. Nincs semmi értelme, miközben a susztert elvitték, a nagyanyját elviszik, az anyját is elviszik, és én nem tudom, miért hoztam ide épp ezt az egyet. Miért nem egy másikat.

– Mert megkértek rá – mondta szelíden Ilona, amikor hazaért.

Milan ott, a kivégzőosztag előtt sorra felidézte az arcokat: a suszterét, Klein Izabelláét, aki sohasem jött vissza, a kisfiúét, akinek nevét a nagyanyja nem mondta meg, amikor arra kérte, hogy mentse meg a gyermeket, mondván, jobb, ha nem is tudja, és jobb, ha ő maga is elfelejti. A nevét, Pécsét, őt, a nagyanyját, és mindent. Ha megmarad.

– Maradjon meg ő. Az egyetlen unokám – mondta az asszony, és Milan nem válaszolt.

Felidézte aztán Wiesenberg Klára emlékezetében elmosódó vonásait, a tőlük nem messze lakó fes-

tőművész menyasszonya volt, és az utcában azt beszélték, hogy maga Martyn Ferenc szöktette ki a bolgárkertészetből, ahová a zsidó nőket a gettóból dolgozni vitték. Hiába. A következő vasútállomáson feljelentették, és visszahozták.

Felidézte a menetet, amelyet távolról látott, a Tompa Mihály utca torkolatából. Akkor már elhaladtak, épp csak az emberkígyó vége látszott onnan, ahol állt. Nem ment oda, nem kiabált, nem tépte ki a kísérők kezéből a fegyvert, nem ment be a hivatalba, nem rúgta fel Esztergár Lajos polgármester íróasztalát, és nem ütötte ki a kezéből a tollat, amelyekkel a gettórendeletet szignálta; és ha megtette volna, maga sem hitte volna el, hogy ez az ember ugyanaz, akivel éveken át együttműködött a szegények ügyében, és aki meghallgatta a véleményét, amikor a családvédelmi alapot kidolgozta, és ugyanaz az ember, akit aztán a nyilaskeresztesek internáltak, hogy végül a kommunisták pereljének be.

Esztergár Lajos, a szegények barátja, a zsidórendeletek aláírója, a nyilasok és a kommunisták ellenségének mindennapi, nyugodt arca lebegett előtte, amikor szólították. A nevét valami barbár tájszólásban elkiáltó foglár kétszer is nekiveselkedett, mire kimondta, hogy Popovic Milan jugoszláv kém, szabotőr, a pécsi államvasút alkalmazottja.

– Így végzem hát – gondolta, és előlépett.

Negyvenöt után lett irodista az állomáson. Akkor, amikor a városházáról ő és Esztergár is elbocsátott.

Ilona egyenként hordta a láncait a feketepiacra. Ha többet vásárolt, a paraszt több szemet is kicsipett a vastag aranyból a fogóval. Egyre többet, végül, mire lett új forint, elfogyott az arany.

Amikor bejöttek a szovjetek, mondták, hogy vegyen fel micisapkát, ne borotválkozzon, és lógassa a béna kezét úgy, hogy lássék. Az asszonyok voltak, akik a híreket adták és vették a méregdrága cukor, a beszerezhetetlen liszt, egy fél üveg lekvár mellett, ki tudja, hogyan csinálták, hol a vasútállomás irányába tűntek el, hol a hegynek indultak neki, és a hírek konyháról konyhára, hátsó kertről hátsó kertre jártak, aztán egy idő után ömlöttek, ahogy a víz a Mecsek derekáról tavaszi zápor után.

– Az egyetlenem is bent vannak. Lissák professzor egy hátsó szobába vitette az értékesebb műszereket, és kiíratta a feleségével lengyelül, de cirill betűkkel, hogy tilos a bemenet.

Ez elég volt nekik – mondta Ilona, aki rábeszélte, hogy öltözzön munkásnak, és maga igazította rá a ki tudja kivel és hol cserélt sapkát.

Megállították olykor, ám amikor mutatta nyomorult kezét, intettek neki, hogy tovább. Csak ha részegek voltak, akkor kellett tőlük félni.

Máskülönben csöndesen járták a várost, a szemükben pontosan azzal a gyermeki csodálkozással, ahogy a barbárokat képzele az ember.

Soha, senki nem fogja tudni, hogy tényleg Péchy Kálmán nyugalmazott városparancsnok beszélte-e rá a város feladására a németeket, vagy Gázi Káoszim, netán Idrisz vagy Janus. Soha, senki nem tudja meg, kinek a döntése volt, hogy Pécs életben maradt, és kié, hogy én nem – gondolta, és előlépett.

Hallotta, hogy felhúzzák a fegyvereket. Kivégzik hát.

Egyszerre látta az egész életét, a kádi csorgója alatt a karját, amelyet hűs vízbe merít, a cseléd sima, fekete ráncos szoknyáját, a szerb tiszt arcát a villamoson, egy orosz tiszt arcát ugyanazon a villamoson, aki ugyanúgy nem vett jegyet 1944 decemberében, de senkinek nem jutott eszébe rászólni a tömött kocsiban, egy másik orosz tiszt arcát, akinek egy alkudozás során tolmácsolt, míg az megunt a beszélgetést, és egyszerűen fegyvert fogott arra az idős asszonyra, aki lepedőket és damasztabroszokat akart vele cukorra cserélni. Az asszony felemelte a kezét, amelyből lassan kicsúszott a lepedő, és összehajtván lecsattant a szoba padlójára. A tiszt intett neki, hogy emelje föl. Az asszony sírt. A tiszt kenyeret dobott neki, csak hátranyúlt, ott állt halomban mögötte egy ágyon.

Hansi, akitől elvettek mindent, és aki belehalt a földtelenségbe, nem sokkal az után, hogy az oroszok bejöttek, valahogy még elhozta Klein Izabella unokáját hozzájuk. A kisfiú mozgása darabossá vált, beszéde parasztossá, inkább németül, mint magyarul szólt hozzájuk.

Jobb híján a zsinagógába kopogtatott be a gyermekkel. Hiába. Nem volt, aki ajtót nyisson.

Végül egy szinte ismeretlen férfival küldte fel Pestre a rokonaihoz, azzal, hogy ha nincsenek meg, vigye a zsidó árvaházba. A gyermek szótlánul nézett rá. Tudta, mit akar kérdezni.

– Ha hazajön a nagyanyád, megmondom neki, hol vagy.

A gyermek még akkor is őt nézte, hátrafordulva, az utolsó pillanatig, amikor a férfi kezét fogva megindult az állomás felé. Most, hogy állt a kivégzőosztag előtt, végül csak a kisfiú arcát látta.

Milan, az ő Milanja elő sem jött a hátsó szobából, hogy elbúcsúzzon a fiútól, akivel pedig az elmúlt napokban mintha összenőttek volna, reggel tűntek el, a szovjet katonák körül sündörögtek, kapkodták, amit azok dobtak nekik, fekete kenyeret, cukordarabkát, csikket, és csak estefelé jöttek be, mint az utcagyerekek, míg végre Ilona lekent nekik egy-egy pofont. Az idegen gyerekeknek is.

– Másfelé mennek a Liberátorok – mondta egy kis csönd után a fia, aki mindennap figyelte a Pestnek húzó bombázógépeket a kapunak támaszkodva.

Aznap, amikor a játszópajtását elküldték a háború után, még ennyit sem mondott.

De ő, ő hogy etetett volna még egy fiút? És milyen jogcímen tarthatta volna magánál? Este sem kérdezett rá, és másnap sem, hogy hová lett a Klein gyerek, akit akkor már a falusi nevén Pistának hívtak ők is, és akit felküldött Pestre egy idegennel.

A percek órákká nyíltak. Várta, hogy lőjenek, hogy lőjenek végre, mert akkor, úgy hitte, nem fogja többé látni a zsidó gyermek arcát.

De még nem lőttek. Várták, hogy megjelenjenek előtte az évek, a mostanáig hátra lévő évek sorban.

Negyvennyolcban az elsőik közt rúgták ki a hivatalból. Lejárta a lábát, mire a vasúthoz felvették. Neki mindegy volt pedig, melyik irodában ül. A száját is tartotta, és tartotta mindenki más is. Ha valaki provokálta, hülyének tetette magát, pont úgy, ahogy az előzők alatt. Nem volt elég. Valamelyik kérdésre egyszer nem jól válaszolt. Valamelyik kérdésre, amely Jugoszláviával volt kapcsolatos. A szerbekkel. A nagykereskedő apjával. Vagy azzal, hogy kinek az ügynöke.

Előbb ott verték, Pécsen, az irodán. Aztán hozták Pestre, az Andrássy útra. Ütötték, pedig mindent aláírt. Mindegy volt, mit ír alá. Ha ütnek, aláír sz bármit. Ha ők ütnek.

Belenyilalt újra a fájdalom a veséjébe. Napok óta már alig vizelt. Pedig ennél még a véres vizelet is jobb volt.

Legyen vége. Vége már – mondogatta.

Akkor vége lett. Milan Popovic összeesett, nyitott szemmel, egyenes gerinccel.

